

*П.Г. Усенко
(м. Київ)*

ОСОБЛИВА МІСІЯ О. КОЛЧАКА ДО ТРАБЗОНА І БАТУМІ 1917 р.

Дослідження присвячене подіям об'їк кавказько-турецького фронту за період повалення самодержавства в Російській імперії. Закцентовано на раптово зробленому тоді вояжі командувача флоту віце-адмірала Колчака з Севастополя Чорним морем до південного сходу.

Ключові слова: командувач флоту, фронт, порт, Оттоманська Порта, династія, революційні часи.

«Позавчора вранці я вийшов із Севастополя до Трапезунда... Стали на якір на відкритому рейді... Потім спустили вельбот і я зі своїми супутниками подався на берег. Сприйняття стихійного багна й хаосу — коли це можна назвати враженням — впливає на мене як свідка тих обставин у вельми значному ступені проявів. Сотні неймовірних на вигляд тварин, іменованих кіньми, орда полонених аскерів, поза якогось образу та подоби Божої, працюючих у невилазній багнуці й приголомшливій атмосфері, — ось умови постачання фортечних корпусів Кавказької армії... Сьогодні зранку гидка погода, що нагадує петроградський вересень — дощ, імла, холод і мерзота. Подалися зустрічати великого князя Миколу Миколайовича, прибулого до Батума для побачення зі мною та обговорення тисячі та одного питання. Після сніданку в поїзді — огляд порту й споруд, і під час відпочинку — годинна поїздка за місто до маєтку генерала Баратова... За обідом у великого князя ми читали подробиці про здобуття англійцями Багдада та генералом Баратовим Керманшаха, а разом із цим одержано звістку неймовірну з Петрограда. Після обіду я повернувся на «Пронзительный» і майже до 11-ти обговорював справи й потім вийшов до Севастополя»¹, — так 28 лютого (13 березня) 1917 р. дуже стислими, але досить емоційними рядками командувач Чорноморського флоту (комфлоту) віце-адмірал Олександр Колчак хронологічно змалював власні неординарні відвідини Трабзона (Трапезунда) і Батумі (Батума), екстремально вчинені на швидкісних ескадрених міноносцях (есмінцях) «Пронзительный» та «Поспешный» з певним ризиком потерпіти від німецько-турецьких плавальних засобів, залучених воювати в акваторії.

Автор цитованого тексту — нащадок непересічного османського начальника Хотинської фортеці, котрий з родиною 1739 р. надивав притулок у Галичині й чий спадкоємці, обернені з мусульман на православних, осіли Південною Україною. Прадід чорноморського зверхника Лукіян служив сотником бузького козацтва. Зрештою у подружжі, де 1874 р. народився син Сашко (майбутній адмірал, у Сибіру 1918 р. титулований Верховним правителем Росії), пошлю-

билися корінні одесити з дворян Херсонської губернії Василь Колчак і Ольга, у дівоцтві — Посохова².

Своєрідний поштовх змістовного тлумачення вищенаведених приватних фраз О. Колчак деталізував згодом, коли на допиті надзвичайною слідчою комісією в Іркутську 1920 р. пояснив, що прибув до південного сходу Чорного моря на запрошення двоюрідного дядька Миколи II генерала від кавалерії Миколи Миколайовича — головнокомандувача Кавказької армії, діючої фронтом по Анатолії³. Малося на увазі комплексне подолання актуалізованих проблем переобладнання портів, захоплених в Османській імперії (зокрема — у міському центрі трабзонської провінції, де виявився основний вузол запілля окупаційних царських підрозділів, накопичених для бойовищ у Малій Азії), а також ґрунтовне вивчення дотичних сфер, пов'язаних із нагальністю суцільного контролю за комунікаціями тамтешнього басейну.

Символічний рокований збіг: о цій знаменній порі, вже нібито на порозі успішного втілення ледь не глобальних загарбницьких проєктів, російську корону зненацька вразило вготоване їй епохальне нещастя. Прецінь саме в тодішній подорожі з закодованої депеші, надісланої Морським генеральним штабом, Колчак дізнався, що в Петрограді спалнула феноменальна веремія (та, в якій цареві судилося зректися престолу). 11 (24) березня командувач флоту зафіксував зміну ситуації: «Я прийшов 1-го березня ввечері з Батума й отримав телеграму від Родзянка, де повідомлялося про падіння старого уряду, а через день упала сама династія. За виникнення подій я поставив першим завданням зберегти в цілості збройну силу, фортеці та порти, тим паче, що дістав засади зупинити появу ворога після 8 місяців перебування його у Босфорі. Для цього треба було насамперед утримати командування, можливість керувати людьми та дисципліну. Наскільки добре я виконав оце — рядити не мені, але досі Чорноморський флот був керованим мною рішуче, як завжди. Заняття, підготовка й оперативні роботи нічим не були порушені, й звичний режим не переривався ні на жодну годину. Мені говорили, що офіцери, команди, робітники та населення міста довіряють мені безперечно й оця довіра визначила збереження влади моєї як командувача, спокій і відсутність якихось ексцесів. Не беруся визначити, наскільки це справедливо, хоча окремі факти говорять, що флот і робітники мені вірять. Мені дуже допоміг у зорієнтуванні генерал Алексеев, котрий тримав мене в курсі подій і тим надав можливість правильно поцінувати їх, оволодіти розпочатим рухом, здатним перейти у бездумну дику вихватку, й підкорити його своїй волі. Мені вдалося насамперед згуртувати навколо себе всіх сильних і рішучих людей, а надалі вже було легше...»⁴.

Наголошуючи, наскільки пам'ятними залишилися в його свідомості унікальні революційні часи 1917 р. з такими стрижневими фігурами як голова Державної думи Михайло Родзянко та начальник штабу Верховного головнокомандувача (главковерха) генерал від інфантерії Михайло Алексеев, репресований адмірал незадовго перед трагічною загибеллю характерно уточнив розгорнуте ним висвітлення порушеної теми спеціальним додатком кількох важливих речень: «Повертаючись до розповіді про переворот, мушу сказати, що

перші відомості про переворот, який трапився в Петрограді, я дістав, перебуваючи в Батумі з двома мінними суднами, куди прийшов на виклик головнокомандуючого кавказьким фронтом Миколи Миколайовича для розв'язання питань про постачання кавказької армії морем і, зокрема, про влаштування трапезундського порту, котре ми мали взяти на себе, влаштування молів тощо. З цією метою я прибув наприкінці лютого до Батума, пройшовши під Анатолійським узбережжям і Трапезундом»⁵.

Знову згаданий населений пункт (фактично тиловий) утвердився перевалочним для потужного просування «кавказців», чиї ударні з'єднання, етапно підкріплені за неослабної підмоги чорноморців, «осіддали» стратегічні позиції, розташовані в наступі на південь до річок Євфрат і Тигр, міст Ерзінджан і Муш, а на континентальних озерах Урмія (Резає, нині в Ірані) та Ван форпости масштабного нашестя лагодили авангардні флотилії обох отих водойм.

Олександр Колчак не дарма навідав турецький край, екстрено підключившись до ґрунтового накреслення негайної модернізації побаченого порту заради примноження нападницької енергії на малоазійському театрі світової війни. Прагнув щільної координації з Кавказькою армією, очолюваною найтитулованішим царським намісником яким був великий князь Микола Миколайович за надзвичайної націленості Російської імперії: щоби, крім здавна збуджених і вже абсолютно не приховуваних претензій відтяти в Оттоманській Порти Мармурове море з протоками Босфор і Дарданелли (а також прилеглі до цієї сакраментальної тріади землі), водночас реалізувати ще й супутню мету навального заволодіння розлогим простором Близького Сходу принаймні до висот Курдистану⁶.

Доти в Одесі контр-адмірал Олександр Хоменко створив Транспортну флотилію чорноморців, задалегідь екіпіровану на штурм Стамбула (Константинополя), одначе на своєму лівому фланзі з Маріуполя таємно зорганізував ретельне підживлення військ Миколи Миколайовича терміново прокладеним експансіоністським маршрутом, спрямованим на чергові територіальні зазіхання за наслідками збройних зіткнень аж під Месопотамію. 7 (20) травня 1916 р. поблизу Трабзона у бухті Ковата О. Хоменко на трьох десятках в Азовському морі пристосованих пароплавів десантував усю 127-у пішу дивізію, а 20 травня (2 червня) переправив друге маріупольське поповнення — 123-ю пішу дивізію, хоч і менш вдало: надто пильно засторожені загрозливою чуткою про очікування атаки чужинської субмарини, понад 1000 осіб із сотнею візків, майже тисячею коней і 650 т вантажів завернули під прихист артилерії Михайлівської батареї до Батума, щоби звідти вторувати шлях углиб арени суходільних битв⁷. Такими прибульцями підсумково зміцнився 5-й Кавказький корпус, першими командирами якого були генерал-лейтенанти Микола Істомін — до 2 (15) квітня 1916 р., Володимир Яблочкін — до 15 (28) квітня 1917 р., Микола Баратов — до 7 (20) червня 1917 р. (очолюючи ще й Перський загін, він на цій посаді опинився переведеним із аналогічної в експедиційному 1-му Кавказькому кавалерійському корпусі, складеному здебільшого з кубанських і терських козаків)⁸.

Отже, 15 (28) лютого 1917 р. Чорноморський флот прийняв телеграму генерала від інфантерії Миколи Янушкевича (помічника Миколи Миколайовича) про доречність кардинальної трансформації Трапезундського порту, й 27 лютого (12 березня) Колчак у супроводі підлеглого йому флаг-капітана капітана першого рангу Михайла Смирнова зі стрімкою двійкою «Пронзительный» і «Поспешный» почав докладно знайомитися з умовами, визрілими в отій гавані та по сусідству з нею. Наступного дня, передислокувавшись на Батум, у тісному спілкуванні поділився спостереженнями та міркуваннями з М. Янушкевичем і його сановним шефом, провів нараду із присутніми при цій нагоді фахівцями, загострив потребу намічених перетурбацій у Трабзоні. Взявся за планування реконструкції, відповідно відрепортувавши главноверху Миколі II, кому подав низку конкретних пропозицій раціонального подолання деталізованих перешкод. Чітко визначивши перелік невідкладних заходів, наказав забезпечувати удосконалення будівництва в унісон з турботою про ініціювання рихтувань за раніше висунутими ескізними начерками⁹.

Зрештою у той спосіб заочно завершилися його офіційні зносини з вінченосцем, адже комфлоту оперативно розшифрував тривожну депешу виконуючого обов'язки помічника начальника Морського генерального штабу капітана 1-го рангу графа Олексія Капніста, що Петрограду довелося спіткати катастрофічний безлад, спричинений радикальними заколотниками. Протягом доби 1 (14) березня надійшло оповіщення про заснування під орудою М. Родзянка Тимчасового комітету з функціями проводу, уповноваженого Державною думою, — визивний крок з огляду на її імпульсивний розпуск монархом, якому потім у Ставці главноверха випало наразитися на нездоланий опір найвищих військовиків, фрондерськи згуртованих на первісно намислену (втім, не реалізовану) передачу скіпетра юному царевичу Олексію¹⁰.

Цю інтригу, по суті збурену генерал-ад'ютантом М. Алексєєвим, персонально схвалили обидва основних учасники згаданої батумської зустрічі: й Микола Миколайович (документально), й Олександр Колчак (негласним трибом)¹¹. Відтак кожен із них нічим не завадив усуненню самодержавства. Інспіраційними важелями опанували хвацькі лідери протестних виступів, до кого зацікавлено прихилилися бунтівники із столичної залози, резервісти, навіть гвардійці. Оригінальною владною гілкою теж у Держдумі виникла Рада робітничих депутатів¹².

Вице-адмірал, непогано обізнаний з фундаментальними перипетіями, почасти санкціонованими «нагорі», дозував надходження відомостей до Криму та поширення інформації налагодженими місцевими каналами. 5 (18) березня відсвяткував повалення престолу урочистим парадом у Севастополі й по молебні яскраво виступив на мітингу, гаряче загітувавши нарощувати потенціал, аби за вкорінення демократії домогтися сподіваної мілітарної перемоги. Під його патронатом севастопольські делегати від офіцерів армії та флоту, солдатів, матросів, ратників-ополченців добре порозумілися з посталим Тимчасовим урядом. Позитивно відреагувавши на злам суспільного ладу, Колчак намірявся стимулювати продовження боротьби проти Німеччини та її союзників, різними методами тиснув безпосередньо на ворога¹³.

Проте буремний розвиток визвольних змагань неабияк гальмував досягнення анексійних результатів. Хоча за напрямом Вірменського нагір'я зосередилися потужні 200-тисячні маси «кавказців», до яких Хоменко протягом чотирьох місяців од кінця 1916 р. по середину квітня 1917 р. надіслав транспорти з посиленням 61 529 вояками, а також доповнив десантом з 9035 головами коней і рогатої худоби й 145 300 т попутних вантажів, усе-таки ескалацію настирливого тамошнього вторгнення довелося припинити¹⁴. Що ж до Колчака, то він позбувся провідних флотських функцій 7 (20) червня, коли назавше покинув Крим, охоплений свавільними настроями¹⁵. З осені 1917 р. Трабзон обернувся на евакуаційну базу затято інтенсифікованого, одначе через зустрінуті перепони політичних реалій дедалі прикметніше руйнованого зарубіжного фронту, відки, зокрема, досить злагоджено полинули додому бійці того-річ українізованих частин компактно квартированого 5-го Кавказького корпусу, позбавляючись тяжкої долі учасників кривавих конфліктів за кордоном¹⁶.

Показово, що, каталізуючи виниклі процеси масової демобілізації, відряджений з Києва комісар Трапезундського району Микола Свідерський, член Центральної Ради, для виразної національно забарвленої демонстрації на цьому помор'ї використав лінкор «Воля» — колишній «Император Александр III», серійний після флагмана «Императрица Екатерина Великая», у квітні 1917 р. названого «Свободная Россия». І на прийшлому до турецьких берегів могутньому велетні-дредноуті, тільки-но спорудженому корабелями Миколаєва, домінантою над навколишніми теренами майорів український прапор¹⁷.

Від 4 (17) грудня 1917 р. перемир'я, погоджене репрезентантами Росії та Четверного альянсу в ролі протиборчих сторін пекельних баталій у регіоні, розмежувало вояків-антагоністів умовними демаркаційними лініями по огрому Чорного моря від маяка Олинька (Георгіївське гирло Дунаю) до мису Єрос неподалік Трабзона¹⁸.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 5844, оп. 1, № 3б, л. 4–6.

² Дані про рід Колчака: *Рунов В.А., Португальский Р.М.* Адмирал Колчак. — Москва, 2007. — С. 10–12; *Дронов С.В.* Адмирал Колчак и суд истории. — Москва, 2009. — С. 99–111; *Синюков В.В.* Александр Васильевич Колчак: Ученый и патриот. — Т. 1. — Москва, 2009. — С. 26–48.

³ Протоколы допроса адмирала А.В. Колчака чрезвычайной следственной комиссией в Иркутске 21 января — 7 февраля 1920 г. // Архив русской революции, издаваемый И.В. Гессеном. — Т. 10. — Берлин, 1923. — С. 214.

⁴ ГАРФ, ф. 5844, оп. 1, № 3б, л. 7–8.

⁵ Протоколы заседаний Чрезвычайной следственной комиссии по делу Колчака (стенографический отчет) // Арестант пятой камеры. — Москва, 1990. — С. 283–288.

⁶ Докладніше: *Корсун Н.Г.* Первая мировая война на Кавказском фронте. — Москва, 1946. — С. 69–82; *Усенко П.Г.* Воєнні дії на Чорному морі у 1914–1917 рр. — К., 2007. — С. 22, 40, 50–51.

⁷ Новиков Н.В. Операции на Черном море и совместные действия армии и флота на побережье Лазистана. — Ленинград, 1927. — С. 196–211.

⁸ Залесский К.А. Кто был кто в Первой мировой войне. — Москва, 2003. — С. 828, 449.

⁹ Лукин В.К. Заметки о боевой деятельности Черноморского флота в период 1914–1918 гг. — Ч. 2. — Санкт-Петербург, 2012. — С. 216–224.

¹⁰ Шавров А. Превратности жизни адмирала Колчака // Морской сборник. — 1990. — № 9. — С. 81–90; Смирнов М.И. Адмирал А.В. Колчак во время революции в Черноморском флоте // Страна гибнет сегодня: Воспоминания о Февральской революции 1917 г. — Москва, 1991. — С. 77–94; Гончаренко О.Г. Последние битвы Императорского флота. — Москва, 2008. — С. 96–106.

¹¹ Богданов К.А. Адмирал Колчак. — Санкт-Петербург, 1993. — С. 87–89; Данилов Ю.Н. Великий князь Николай Николаевич. — Москва, 2007. — С. 356.

¹² Великие дни Российской революции 1917 г.: февраль 27 и 28-го, март 1, 2, 3 и 4-го. — Петроград, 1917. — С. 1–9; Ферро М. Николай II. — Москва, 1991. — С. 223–224; Мельгунов С.П. Мартовские дни 1917 года. — Москва, 2008. — С. 285–382.

¹³ Смолин А.В. Два адмирала: А.И. Непенин и А.В. Колчак в 1917 г. — Санкт-Петербург, 2012. — С. 125–190.

¹⁴ Гречанюк Н.М., Ляхович А.А., Шломин В.С. Действия русского флота на Черном море (1914–1917) // Флот в первой мировой войне. — Т. 1. — Москва, 1964. — С. 545–550.

¹⁵ Косенко О.Н., Козлов Д.Ю. Вице-адмирал А.В. Колчак: «Считаю, что моя дальнейшая деятельность в Черном море... не может быть полезна» // Военно-исторический журнал. — 2008. — № 1. — С. 24–26; Усенко П.Г. У воєнно-революційному вирі: 100 останніх днів чорноморського командування віце-адмірала О. Колчака (28 лютого — 7 червня 1917 р.) // Український історичний журнал. — 2010. — № 2. — С. 116–117.

¹⁶ Дроговоз М.Г. Турецкий марш: Турция в огне сражений. — Минск, 2007. — С. 175–176, 273; Усенко П.Г. Особливий вояж комфлоту // Свобода. — 2014. — 1–31 серпня (№ 29–32).

¹⁷ Биковський Л. На кавказько-турецькому фронті: Спомини з 1916–1918 рр. — Вінніпег; Денвер, 1968. — С. 111–116.

¹⁸ Див.: Усенко П.Г. Зміна курсу: Чорноморський флот від згортання бойових дій до замирення у Першій світовій війні: (червень–грудень 1917 р.) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2009. — Вип. 16. — С. 145.

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2014 р.

ОСОБАЯ МИССИЯ А.КОЛЧАКА В ТРАБЗОН И БАТУМИ 1917 г.

Исследование посвящено событиям вблизи кавказско-турецкого фронта в период свержения самодержавия в Российской империи. Сделан акцент на обстоятельства совершенного тогда вояжа командующего флотом вице-адмирала Колчака из Севастополя по Черному морю на юго-восток.

Ключевые слова: командующий флотом, фронт, порт, Османская Порта, династия, революционные времена.

SPECIAL MISSION OF A. KOLCHAK TO TRABZON AND BATUMI 1917

This research is devoted to events near the Caucasian-Turkish war front at the autocracy falling in the Russian Empire. It was accented the terminable voyage of Navy Commander Vice-Admiral Kolchak from Sevastopol on the Black Sea south-easterly at the sametime.

Keywords: *Commander-in-Chief, front, port, The Ottoman Porte, dynasty, revolutionary times.*